

Лахно В. Невигадане. Усні історії остарбайтерів / Авт.-упоряд., ред., вступ. ст. Г.Г.Грінченко. — Харків: Видавничий Дім „Райдер”, 2004. — 236 с. *Схід/Захід*. 2008. Вип. 9-10. С.398-402

Віта Лахно (Полтава)

Рец. на: *Спогади-терни*. Про моє життя німецьке...: Спогади про перебування на примусових роботах у нацистській Німеччині / Гол. ред., вступ. ст. Г.Г.Грінченко; упоряд., коментар І.Є.Реброва. — Харків: Право, 2008. — 448 с.

Останнім часом все більшого поширення в українській історіографії набувають усноісторичні дослідження. Однією з найбільш популярних сьогодні проблем, якими займаються українські науковці є збір спогадів колишніх остарбайтерів про умови їх перебування на примусових роботах у нацистській Німеччині.

Одним із найбільш потужних центрів дослідження усної історії часів другої світової війни є Східний інститут українознавства імені Ковальських при Харківському національному університеті імені В.Н.Каразіна.

Наприкінці 2008 року низка наукових розробок харківських істориків доповнилася новим виданням — збіркою спогадів, сучасних листів та автобіографій колишніх примусових робітників у нацистській Німеччині. Матеріали вміщені у ній висвітлюють обставини вивозу, перебування на примусових роботах і повернення на батьківщину остарбайтерів-українців, мешканців Харківської області. Мова йде про наукове видання «Спогади-терни. Про моє життя німецьке...: Спогади про перебування на примусових роботах у нацистській Німеччині».

Вищеназвана книга є результатом співпраці багатьох осіб і організацій, серед яких слід виокремити Харківське товариство жертв нацизму. Укладачами збірки виступили Г.Г.Грінченко (головний редактор), І.Є.Реброва (упорядник) та Л.І.Борисенко. Поряд з ними велику роль у

написанні цього доробку зіграли й самі колишні примусові робітники, які описали свої історії в листах і спогадах до редколегії. У результаті плідної співпраці було зібрано понад сто письмових свідчень — важливих джерел для дослідження подій другої світової війни та сприйняття власного минулого окремими індивідами.

Редактори книги уже мали досвід підготовки подібних видань спогадів колишніх оstarбайтерів. Так, 2004 року вийшла збірка «Невигадане. Усні історії оstarбайтерів» (укладач — Г.Грінченко). Однак, на відміну від неї рецензоване видання не містить усних інтерв'ю, а складається з письмових спогадів оstarбайтерів-харків'ян, отриманих шляхом листування.

Загалом збірка складається зі вступної статті й коментаря від упорядників, а також чотирьох розділів, поділених як за змістовим, так і за жанровим критеріями — «Автобіографічний нарис колишнього оstarбайтера», «Листи та короткі автобіографії», ««Пройшов дорогою смерті...»: свідчення в'язнів концтаборів» та «Розповідала мені мама...: свідчення нащадків».

Розпочинається видання статтею кандидата історичних наук, доцента кафедри українознавства Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна Г.Грінченко «Ostarбайтери нацистської Німеччини: від поневолення до визнання». У ній детально аналізується процес використання іноземної робочої сили на примусових роботах у країнах німецького Райху. Спершу подається статистика про кількість іноземних робітників, які працювали в країнах німецького Райху, а далі аналізуються законодавчі акти, які регламентували умови використання та правила проживання «нелюдків нижчої раси» (с. 7-9).

Досить інформативною є наведена у публікації статистика про кількість добровільно вивезених харків'ян з 18.01.1942 року по 14.04.1942 року (с. 10). Зазначено, що саме на середину квітня 1942 року припадає кінець добровільного виїзду радянських робітників до Німеччини. Крім того,

авторка виокремлює чотири етапи примусового відправлення українців до Німеччини (с. 11):

- 1) квітень-вересень 1942 року;
- 2) вересень 1942 року — січень 1943 року;
- 3) 1943 рік;
- 4) 1944 рік.

Аналізуючи умови вербування, праці й утримання радянських цивільних робітників Г.Грінченко використовує тексти офіційних документів. Поміж них, зокрема, «Загальні положення щодо вербування та використання робочої сили зі Сходу» рейхсфюрера СС і шефа німецької поліції Гімлера від 20 лютого 1942 року (с. 12-13). Далі дослідниця розглянула конкретні приклади підвищення нацистським керівництвом ефективності використання праці остарбайтерів. Поміж них називаються:

- ліквідація огорож із колючого дроту;
- дозвіл прогулянок у супроводі німця;
- посилення харчування;
- самостійна робота за верстатом;
- налагодження поштового зв'язку;
- дозвіл проїзду в міському транспорті;
- відвідування музеїв, галерей і магазинів;
- послаблення системи покарань;
- страхування остарбайтерів від нещасних випадків;
- допомога в зв'язку з хворобою;
- підвищення зарплат до рівня німецьких робітників тощо (с. 13-15).

Авторка також виокремлює відмінності в умовах проживання остарбайтерів у Німеччині: між сільським господарством і промисловим сектором економіки (с. 15); між військовополоненими та цивільними робітниками (с. 15); між різними регіонами Німеччини (с. 15-16). Але цей список не є вичерпним у складній структурі експлуатації примусових робітників зі Сходу.

У останній частині своєї статті Г.Грінченко проаналізувала полеміку навколо компенсації примусовим робітникам в історичному та географічному аспектах (с. 17-20).

Упорядник видання аспірантка кафедри українознавства Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна І.Є.Реброва у вступові дає передісторію створення збірки, пояснює причини її укладання, описує її структуру та умовні позначення. Однак, на нашу думку, не доречним є приведення текстів у відповідність із сучасними правописними нормами. У результаті чого вони втратили свою неповторність та оригінальність. Щоправда, упорядниця зазначає, що познайомитися з повними та переданоганими рукописами спогадів можна в архіві Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Збірка добре ілюстрована фотокартками часів перебування на примусових роботах у Німеччині. Усі вони були надані респондентами.

Надзвичайно інформативними є підсторінкові примітки, в яких пояснюються терміни, що вживаються в тексті, вказуються назви населених пунктів, їх сучасний статус і місце знаходження, даються окремі уточнення, переклади німецькою мовою тощо.

У **перший розділ** збірки увійшло 14 оповідей колишніх остарбайтерів (с. 26-261). Це широкі та значні за обсягом тексти, переважно автобіографії.

Як правило, автобіографії розпочинаються описом основних подій дитинства, інформацією про сім'ю, навчання в школі тощо. Ширше розповідається про початок війни та особливості умов виживання у 1941-1942 роках. Так, одна з інформанток — Зоя Прокопівна пригадує як вона з тіткою ходили по селах обмінювати тканини на продукти харчування — пшеницю, картоплю тощо. Іноді за день доводилося проходити до 30 км пішки, ховаючись від німців, адже комендантський час у Харкові починався з 18.00 год., а поверталися з села, як правило, вночі (с.27).

Листи зі збірки розповідають нам і про відбір та прийом східних робітників на роботу в німецьких містах: «Вишикували нас тут же на плацу.

Стали приходити і приїздити покупці. Вони обмацували наші біцепси, заглядали в рота; хто їм подобався, відбирали. Де міцніші, старші — відбирали бауери... малечу — на заводи, фабрики» (с.64).

У автобіографіях зустрічаються також факти першої дитячої непокори у неволі. Наприклад, Варвара Кирилівна, не витримавши жорстокого ставлення німця, просто від безсилля вдарила його, за що ледве не потрапила до табору смерті (с.38).

Суперечать офіційному погляду на війну й спогади колишніх остарбайтерів про співчутливе ставлення та допомогу німецького населення й остарбайтерів з інших країн примусовим робітникам зі Сходу (сс. 29-30, 45, 65 тощо). Це досить цінний з історичної точки зору матеріал, бо такі факти не фіксувалися у документах, а колишні «раби», повертаючись додому, на цьому не наголошували, побоюючись нести відповідальність нібито за «співробітництво з ворогом».

З листів дізнаємося й про оплату праці (с.210 та ін.), харчування (сс. 68, 113, 170, 228 та ін.), особливості звільнення та депортації (сс. 70, 82, 212 та ін.), ставлення радянських воїнів до своїх співвітчизників (сс. 71, 176 та ін.), подальшу долю колишніх остарбайтерів (сс. 74-77, 179-180) тощо.

Окремі автобіографії збагачені цінним лінгвістичним матеріалом — піснями та віршами, написаними у неволі (сс. 40-41, 71-74) тощо.

У **другому розділі** збірки опубліковані листи й автобіографії колишніх остарбайтерів (с. 262-337). Вони є незначними за обсягом і присвячені висвітленню окремих найбільш важливих моментів життя колишніх примусових робітників.

Третій розділ видання присвячений свідченням в'язнів концентраційних таборів (с. 338-403). Їх цінність полягає в тому, що розкриваються умови проживання і праці в цих установах, які суттєво відрізнялися від умов життя остарбайтерів. Окрім того, з концтабору мало хто повертався і тому свідчення цих людей особливо важливі.

Одним із найцікавіших виглядає **четвертий розділ** (с. 404-443), де розміщені свідчення нащадків та рідних про нелегку долю їхніх батьків (с. 404-412; 418-443), чоловіків (с. 416-418) та рідних (с. 412-415). Особливо важливим, на нашу думку, є те, що нащадки записували, зберігали рукописи своїх близьких про їх важку долю й тепер автори збірки надали їм змогу опублікувати ці безцінні свідчення.

Без сумніву, збірка «Спогади-терни. Про моє життя німецьке...: Спогади про перебування на примусових роботах у нацистській Німеччині» дає нам змогу побачити війну очима тих людей, які все своє життя прожили в страхі, з заборонами «на пам'ять». Безумовно, історії цих людей є безцінними свідченнями тієї епохи, які допоможуть побачити інший вимір другої світової війни.

Сподіваємося, що ця книга не є останньою і автори й надалі будуть поповнювати нашу історію цінними джерелами, адже щороку все менше й менше залишається учасників другої світової війни, яким є що розповісти не тільки молодому поколінню, а й змусити науковців переписати заангажовану ще радянським шаблоном історію другої світової війни.